

Migrácia a prvé doložené hniezdenie žeriava popolavého (*Grus grus*) na Slovensku

Migration and the first documented breeding of the Crane (Grus grus) in Slovakia

Matej REPEL¹, Peter CHRAŠČ², Samuel PAČENOVSKÝ³ & Ján UHRÍN³

¹L. Svobodu 26, 058 01 Poprad, Slovensko; matejrepe@gmail.com

²Povstania Českého ľudu 22, 040 22 Košice, Slovensko; chrasc@vtaky.sk

³SOS/BirdLife Slovensko, Mlynské Nivy 41, 821 09 Bratislava 2, Slovensko; pacenovsky@vtaky.sk, uhrin@vtaky.sk

Current migration of Cranes across the area of Senné (at its main migratory rout in Slovakia) differs from the past. Increasing numbers of birds tend to stay and roost there during March and April. In 2005 their numbers reached 400–450 up to 2500 in 2008. There was found a change in timing of the migration. It starts earlier (February) and lasts longer than before (November, December in mild winters). The first breeding of the species in Slovakia was documented in 2009 from Senné – rybníky National Nature Reserve. A pair of adult Cranes with a buff coloured fledgling with still undeveloped flight-feathers was observed and photographed at a meadow in vicinity of the reserve on June 4. Breeding of Cranes at Senné was supposed already from 2004–2007 but was not confirmed.

Úvod

Žeriav popolavý je rozšírený v Palearktíde, od Európy po Ďaleký východ. V Európe obýva najmä jej severnú časť (Danko & Karaska 2002). Najpočetnejšie hniezdi v Rusku (25000–40000 párov), Švédsku a Fínsku (po 15000–20000 párov). Celoeurópska populácia sa odhaduje na 74000–110000 párov a od r. 1990 zaznamenáva výrazný nárast, kým v rokoch 1970–1990 sa zaznamenal pokles veľkosti populácie (BirdLife International 2004). V minulosti zaberalo súvislé rozšírenie žeriavov popolavých snád' celú Európu. S kultiváciou rozsiahlejších močaristých lesov však žeriav zmizol až na niekoľko izolovaných hniezdisk (Hudec & Černý 1977). Historické zmeny početnosti žeriavov v Európe je možné sledovať už od 17. stor., odkedy začal proces ústupu žeriava vo väčšine západnej a južnej Európy, ktorý viedol až k jeho vymiz-

nutiu z týchto častí kontinentu. V Maďarsku hniezdil napríklad do r. 1910 (Hadarics & Zalai 2008). Hniezdenie sa predpokladalo ešte v 19. stor. aj na území bývalého Československa. Z okolitých krajín sa hniezdenie v tom období, okrem súčasných krajín hniezdneho výskytu, uvádzalo ešte z Horného Rakúska a Maďarska (Glutz Von Boltzheim et al. 1973). Z okolitých krajín sa ako početné hniezdiče udávali do r. 2000 v Poľsku okolo 3000 párov a na Ukrajine 700–850 párov (Hagemeyer & Blair 1997).

V niektorých krajinách sa žeriav popolavý opäť zaradil medzi hniezdiace druhy a jeho areál sa rozširuje na juh. Od r. 1981 hniezdi opäť v Anglicku a od r. 1985 vo Francúzsku. V Čechách sa prvýkrát potvrdilo hniezdenie žeriava popolavého v r. 1989 a v nasledujúcich rokoch aj na mnohých ďalších lokalitách (Šťastný et al. 2006). Šťastný & Bejček (1993) udávajú, že v rokoch 1985–1989 v Čechách hniezdilo

pravdepodobne 1–5 párov. V rokoch 1990–1994 sa stav odhadoval už na 5–10 párov (Hudec et al. 1995) a v rokoch 2001–2003 to bolo už 14–29 párov. Hniezdi tam hlavne v rybníčných oblastiach a iných vhodných lokalitách nížin (močiare, rešeliniská, lesné rybníky) a dokonca 2–3 páry hniezdia v kosodrevine Jizerských hôr (Šťastný et al. 2006).

Európske žeriavy tiahnu dvomi ťahovými cestami. Západné populácie tiahnu cez Nemecko a Francúzsko na Pyrenejský polostrov. Východné populácie tiahnu cez Slovensko, Maďarsko a Balkán na juh (Klvaňa 2008). Cez Slovensko, najmä jeho východnú časť, tiahnu pravidelne a každoročne desaťtisíce žeriavov, čo spomína už Ferienc (1977). Najčastejšie sú to krdle desiatok až stoviek vtákov. Cez stredné Slovensko tiahnu pravidelne, no len ojedinele krdle početnejšie ako 6 ex. (Danko & Karaska 2002). Kerestúr & Mojžiš (1992) spomínajú výskyt 32 ex. v novembri 1987 v Lučeneckej kotline, Herz (1998) opisuje pozorovanie 2 jedincov v októbri 1998 pri Partizánskom a Trnka (1993) charakterizuje žeriava ako transmigranta na Trnavských rybníkoch. Výskytu žeriavov v oblasti rybníčnej sústavy Iňačovce-Senné v rokoch 1975–1994 sa venuje Danko (1995) a v rokoch 1995–2004 Danko (2006, 2008). Pri Sennom bol najskorší doposiaľ publikovaný prílet 4. 3. 1997 a najneskorší výskyt 3. 11. 1980 (Danko & Karaska 2002). Ferienc (1977) spomína po 2 pozorovania z novembra i decembra. Podľa týchto autorov nevyužívajú žeriavy územie Slovenska na oddych, ale väčšinou ho len prelietajú a len občas na krátky čas zosadnú menšie skupinky vtákov. Ťahové cesty vedúce cez východné Slovensko nadväzujú na juhu na migračnú trasu vedúcu cez Maďarsko, kde sa na Hortobágyi objavuje na jesennom ťahu 80–100 tisíc jedincov. Počty migrantov sa od 80. rokov 20. stor. pravidelne zvyšujú. V priebehu posledného desaťročia sa jarný prílet žeriavov posunul na skoršie obdobie a jesenný odlet sa posunul na neskoršie obdobie. Tiež sa zvýšil aj počet zimujúcich vtákov na Hortobágyi a v južnej časti Uhorskej nížiny, pravidelné sú aj letné výskyty (Hadarics & Zalai 2008). Na severe Slovenska migračná trasa žeriavov vedie

cez pohorie Vihorlat. Podľa Danko & Pčolu (2008) tu ťah žeriavov prebieha väčšinou severo až severo-východným (jar) resp. juho až juho-západným (jeseň) smerom, pričom jarný ťah sa zaznamenával medzi 19. 3. a 6. 4. a jesenný ťah medzi 6. 9. a 19. 11. Žeriavy tiahnu v približne 50–700 metrovej výške nad úrovňou terénu, v jarnom období najmä v dopoludňajších hodinách a v jesennom období počas celého dňa, aj v noci. Najvyššie počty sa zaznamenali na jeseň. V rokoch 1976–2006 v mesiacoch september a október priemerne 4000–4500 jedincov, kým na jar v marci iba do 1000 jedincov.

Po prilete na hniezdisko sa žeriavy nejaký čas držia v krdľoch. Žijú však v monogamii, obaja partneri sú k sebe silne viazaní. Hniezdo žeriavov tvorí veľká hromada materiálu v porastoch vodných makrofytov. Znáška prebieha najmä v polovici apríla, až do mája. Hniezdi len raz do roka s prípadným náhradným hniezdením. V znáške sú obvykle 2 (1–3) vajcia. Sedenie trvá 28–31, niekedy až 39 dní. Sedia obe pohlavia, viac samica. Mláďatá sa liahnu postupne a akonáhle uschnú, odvádzajú ich rodičia od hniezda do okolitých porastov, kde žijú asi 2 mesiace, kým sa naučia lietať. Pohlavnej dospelosti dosahujú v 5 až 6 rokoch (Hudec & Černý 1977).

Hniezdenie v minulosti na „podvihorlatských Blatách“ predpokladal Ferienc (1977). V hniezdnom a letnom období boli žeriavy pozorované na viacerých miestach Slovenska, napríklad pri rieke Morava na Šreku a pri Adamovskom štrkovisku (Zuna-Kratky et al. 2000), v zátopovej oblasti Latorice neďaleko Čičaroviec (Danko & Karaska 2002), či na Žitavskom luhu (J. Gúgh, in verb.). V oblasti podmáčaných ihličnatých lesov, lúk a rašelinísk v Oravskej kotline sa vyskytovali od začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia nepravidelne a od r. 1995 pravidelne (Danko & Karaska 2002). Žiadny dôkaz o hniezdení však doposiaľ získaný nebol.

Výskumom a dlhodobým sledovaním avifauny Senného sa od začiatku 70. rokov 20. stor. až do súčasnosti zaoberal Danko (1995, 2006, 2008). Žeriava populavého v Sennom hodnotí ako charakteristický druh pre územie, ktorý

tu pravidelne migruje a vyskytuje sa aj v lete. Danko (2008) vo svojej práci cituje údaje viacerých autorov od r. 1926, z ktorých všetci dospeli k zisteniu, že žeriavy v okolí Senného nehniezdia. Počet nehniezdiacich vtákov v hniezdnom období bol nízky a aj tiahnuce vtáky sa na lokalite zastavovali len zriedka. Od 90. rokov však na území vo väčšom počte aj odpočívajú, na okolitých poliach alebo lúkach (napr. 15. 4. 1995 bolo 400 ex. na lúke Blatá severne od NPR). V rezervácii bolo 45 ex. 19. 6., ale už 70 ex. 14. 7. 2003. V rezervácii sa zdržiavalo 72 ex. aj 19. 5. 2004.

Cieľom toho príspevku je analyzovať charakter výskytu žeriava popolavého počas posledných rokov v jeho hlavnej ťahovej oblasti a dokumentovať prvý prípad jeho zahniezdenia na Slovensku.

Výsledky a diskusia

Migrácia

Vďaka realizácii LIFE projektu v oblasti CHVÚ Senianske rybníky od r. 2005 venujú tejto oblasti vyššiu pozornosť viacerí ornitológovia. Žeriavy tiahnu cez Východoslovenskú nížinu aj v súčasnosti v desiatkach tisícov tak ako opisuje citovaná literatúra. Zistili sme však zásadný rozdiel v priebehu jarného a jesenného ťahu oproti minulým rokom. Jarný ťah je výraznejší. Najskorší prílet bol zaznamenaný 5. 2. 2009 pri Iňačovciach. Išlo o prelet cca 300 jedincov. Dňa 11. 2. 2009 sme pozorovali rozťahnutý krídľ asi 70 jedincov letiaci na SV neďaleko obce Veľké Revištia. O niekoľko hodín sa rovnako veľký krídľ (pravdepodobne ten istý) vracal späť na juh. V ten istý deň bol pozorovaný prelet 50 členného krídľa na juh nad lúkami okolo Senného. Najintenzívnejší ťah je však v priebehu marca a apríla. Od r. 2005 sa pravidelne zaznamenávajú aj nocoviská žeriavov, vždy na lúkach, alebo poliach severozápadne od NPR Senné – rybníky. Najvýznamnejšia z hľadiska nocovania žeriavov sa javí lúka Blatá v k. ú. Iňačovce. Počas monitoringu v dňoch 8. až 15. 4. 2005 tu pravidelne nocovalo odhadom 450–550 jedincov. V nasledujúcich rokoch početnosť nocujúcich žeriavov narastala a v r.

2008 už nocovali aj v okolí lúky Blatá (lúka Ústie) a tiež vo vtedy vypustenej NPR Senné – rybníky. V r. 2009 sa nocovisko nachádzalo severozápadne od lúky Blatá neďaleko obce Jastrabie v nepokosenom kukuričnom poli s rozsiahlymi zavodnenými depresiami. Dňa 14. 3. 2009 tam priletelo nocovať odhadom vyše 2500 jedincov, z ktorých drvivá väčšina priletela na nocovisko v priebehu necelých hodiny, pričom v hlavnom krdli bolo vyše 1500 jedincov. Dňa 1. 4. 2009 sa pri Zemplínskej Širokej páslo na kukurici asi 300 jedincov, na pole západne od Ostrovika zosadlo v ten istý deň okolo 1000 jedincov a 4. 4. 2009 priletelo na nocovisko okolo 1000 jedincov. Žeriavy sa na nocovisko zlietavali vždy podvečer približne hodinu pred západom slnka, až do zotmenia. Najskôr sa objavilo len niekoľko málo početných krdľov. Tie na nocovisko prilietajú krátkymi nízkyimi preletmi, medzi ktorými zosadajú na lúky a polia pričom sa ešte krmia a napájajú z depresí. Nie sú výnimočné ani posledné prílety v neskorých nočných hodinách. Takto to prebiehalo napríklad v r. 2008. 14. 3. 2009 však prilietali z diaľky ponad obec Iňačovce a zosadali priamo do blízkosti kukuričného poľa, do ktorého pomaly vkráčali. Posledné viacpočetné migrujúce krdle sa v CHVÚ Senianske rybníky objavovali do konca apríla (21. 4. 2007 – 89 ex., 15. 4. 2009 – 18 ex.). Od konca apríla až začiatku mája sa početnosť nocujúcich žeriavov výrazne znižuje.

Počas jesenného ťahu, na rozdiel od jarného, sa žeriavy na našom území zastavujú len výnimočne. Prelety krdľov bolo možné pozorovať najmä od polovice septembra do prvej dekády novembra. Najneskoršie pozorovania boli zo 16. 12. 2006 počas miernej zimy a 28 ex. z 21. 11. 2008. Naše pozorovania potvrdzujú posun začiatku jarnej i konca jesennej migrácie tak, ako uvádzajú Hadarics & Zalai (2008). Danko & Pčola (2008) však takýto trend nezaznamenali, čo môže znamenať, že pohoria Karpát na severe Východoslovenskej nížiny pôsobia ako bariéra pre migrujúce vtáky. Prvé jarné krdle sa na tejto bariére zastavia (ako sme to pozorovali 11. 2. 2009) a zdržujú sa na nížine, kým nenastane vhodné počasie na prelet ďalej na sever.

Hniezdenie

Viacere pozorovania z posledných rokov v hniezdnom a letnom období vzbudzovali podozrenie na možné zahniezdenie žeriava popolavého v oblasti NPR Senné – rybníky, čo sa však doteraz nedarilo dokázať. V CHVÚ Senianske rybníky bol v letnom období (máj, jún) pozorovaný výskyt žeriavov nasledovne: 2005 – min. 11 ex., 2006 – min. 15 ex., 2007 – už minimálne 35 ex. Dňa 20. 6. 2004 boli na lúke Blatá SZ od rezervácie pozorované dva dospelé jedince s mladým vtákom v 1. alebo 2. roku života, ktorý dobre lietal. Hniezdenie 1 páru sa predpokladalo v rezervácii aj v r. 2007, to sa však nepodarilo dokázať. Vyskytoval sa tu adultný pár od 12. 5. 2007 do 25. 6. 2007. Vtáky boli viackrát počuté aj pozorované (12. 5., 13. 5, 9. 6., 14. 6., 15. 6. a 25. 6.) v severnej, ale najčastejšie v juhovýchodnej časti NPR. Pár bol pozorovaný v JV časti NPR na lúčnatom ostrove so skupinkami vrb, jelší a briez. Okrem toho sa v NPR Senné – rybníky v r. 2007 zistil letný výskyt viacerých, evidentne nehniezdiacich krdlikov žeriavov: 11. 5. – 7 ex., 13. 5. – 12 ex., 13. 7. – 3 ad. a 26. 7. – 12 ad. a 1 subad. Počas celého leta 2008 sa v CHVÚ Senianske rybníky zdržovalo okolo 60 jedincov. Podobne 27. 5. 2009 bol pozorovaný prelet 6 ex. nad lúkou Ostrovik. Z hniezdného obdobia 2009 sú dve pozorovania žeriava popolavého aj pri obci Beša v CHKO Latorica. Dňa 23. 4. 2009 bol pozorovaný ad. jedinec, ktorý vyletel z mokrade na východ od pieskovej duny tvoriacej východnú hranicu poldra Beša, ktorá by mohla byť vhodným hniezdnym biotopom. Podobne bol pozorovaný 29. 5. prelet jedinca pri jednej z mokradí na sever od poldra, ktorý odletel smerom k spomínanej pieskovej dune. Ďalej 13. 5. 2009 preletelo podvečer 8 ex. ponad Bešanský polder a 30. 5. 2009 podvečer 3 ex. v oblasti Kerestúrskej pusty smerom na juh.

Konečne v r. 2009 sa v CHVÚ Senianske rybníky podarilo po prvýkrát pozorovať zahniezdenie žeriavov. Dňa 22. 4. 2009 priletel 1 adultný jedinec od juhu, zakrúžil vo výške do 100 m nad rezerváciou a odletel do severnej časti NPR. Neskôr 6. 5. sedeli 2 jedince v blízkosti rezervácie a odleteli smerom na rybníchnú

sústavu a 16. 5. 2009 bol o 13:20 a 13:50 pozorovaný prilet jedinca z juhu nad rezerváciu. Vo vzduchu sa ozýval, nízko krúžil a zosadol v severnej časti rezervácie. Dňa 27. 5. 2009 sa o 9:50 ozval 1 žeriav z rezervácie. Dňa 4. 6. 2009 okolo 14.00 boli na pokosenej lúke, Ústie, severne od NPR Senné – rybníky pozorované 2 dospelé žeriavy s hrdzavohnedým mláďaťom v prachovom perí bez vyvinutých letiek. Vtáky reagovali na pozorovateľa pomalým vzdialením sa do kríkov v SZ cípe rezervácie. Celé pozorovanie bolo zo vzdialenosti asi 200 m fotograficky zdokumentované (avšak v nižšej kvalite) cez monokulár s 20 násobným priblížením. Ide teda o historicky prvé dokázané hniezdenie žeriava popolavého na Slovensku.

Vzhľadom na zvyšovanie početnosti európskej populácie a rozširovanie hniezdného areálu v kombinácii s viacerými výskytmi na vhodných lokalitách v hniezdnom a letnom období je potrebné tomuto druhu s „nenápadným“ správaním venovať vyššiu pozornosť, pretože potenciálne hniezdné biotopy sa nachádzajú na viacerých iných lokalitách Slovenska.

Podakovanie

Práca vznikla za podpory projektu LIFE06 NAT/SK/000114. Recenzentom ďakujeme za podnetné postrehy a konštruktívnu kritiku.

Literatúra

- BIRDLIFE INTERNATIONAL 2004: Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. — BirdLife International, Cambridge.
- DANKO Š. 1995: Vodné a na vodu viazané vtáctvo rybníchej oblasti Senné-Iňačovce v rokoch 1975–1994. — Tichodroma 8: 22–47.
- DANKO Š. 2006: Zmeny v avifaune rybníchej oblasti Iňačovce-Senné a NPR Senné v rokoch 1995–2004. — Tichodroma 18: 1–30.
- DANKO Š. 2008: Vtáctvo „Senného“ v minulosti a dnes. — SOS/BirdLife Slovensko, Bratislava.
- DANKO Š. & KARASKA D. 2002: Žeriav popolavý (*Grus grus*). — Pp.: 244–246. In: DANKO Š., DAROLOVÁ A. & KRIŠTÍN A. (eds.): Rozšírenie vtákov na Slovensku. VEDA, Bratislava.
- DANKO Š. & PČOLA Š. 2008: Vtáctvo Vihorlatských vrchov a

- ich predhorí. — Správa CHKO Vihorlat, Michalovce.
- FERIANC O. 1977: Vtáky Slovenska 1. — VEDA, Bratislava.
- GLUTZ VON BOLTZHEIM U. N., BAUER K. M. & BEZZEL E. 1973: Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 5, Galliformes und Gruiformes. — Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- HADARICS T. & ZALAI T. 2008: Magyarország madarainak névjegyzéke. — Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.
- HAGEMELER W.J.M. & BLAIR M.J. 1997: The EBCC Atlas of European Breeding Birds. — T&AD Poyser, London.
- HERZ J. 1998: Pozorovanie žeriava popolavého (*Grus grus*) v okolí Partizánskeho. — Tichodroma 11: 244.
- HUDEC K. & ČERNÝ W. 1977: Fauna ČSSR. Ptáci II. — Academia, Praha.
- HUDEC K., CHYTL J., ŠŤASTNÝ K. & BEJČEK V. 1995: Ptáci České republiky. — Sylvia 31: 97–152.
- KERESTŮR D. & MOJŽIŠ M. 1992: Zaujímavé ornitologické pozorovania z Lučenskej kotliny. — Tichodroma 4: 139–140.
- KLVAŇA P. 2008: Jeřáb popelavý (*Grus grus*). — Pp.: 298–299. In: ČEPÁK J., KLVAŇA P., ŠKOPEK J., SCHRÖPFER L., JELÍNEK M., HOŘÁK D., FORMÁNEK J. & ZÁRYBNICKÝ J. (eds.): Atlas migrace ptáků České republiky a Slovenska. Aventinum, Praha.
- ŠŤASTNÝ K. & BEJČEK V. 1993: Početnost hnízdních populací ptáků v České republice. — Sylvia 29: 72–81.
- ŠŤASTNÝ K., BEJČEK V. & HUDEC K. 2006: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice. — Aventinum, Praha.
- TRNKA A. 1993: Vývoj vtáčích spoločenstiev na rybníkoch pri Trnave v rokoch 1955–1991. — Tichodroma 5: 27–38.
- ZUNA-KRATKY T., KALIVODOVÁ E., KÜRTHY A., HORAL D. & HORÁK P. 2000: Die Vögel der March-Thaya-Auen im österreichisch-slowakisch-tschechischen Grenzraum. — Distelverein, Deutsch-Wagram.

Došlo: 4. 7. 2009

Prijaté: 14. 10. 2009

Nárast hniezdnej početnosti včelárika zlatého (*Merops apiaster*) v oblasti Východoslovenskej roviny

Increase of breeding abundance of the Bee-eater (Merops apiaster) in East Slovakian Lowland area

Miloš BALLA

ŠOP SR, Správa CHKO Latorica, M. R. Štefánika 1755, 075 01 Trebišov, Slovensko; milos.balla@sopsr.sk

Včelárik zlatý (*Merops apiaster*) je typickým hniezdičom teplejších oblastí. Takmer celá jeho hniezdna populácia je sústredená v južnej polovici Slovenska, pričom jeho rozšírenie je podmienené v prvom rade ponukou vhodných hniezdných biotopov (Krištín & Kaňuch 2005). Celková populácia na Slovensku sa odhaduje v rozmedzí 700–1300 párov (Darolová & Slobodník 2002).

Najvýznamnejším územím z pohľadu veľkosti hniezdnej populácie je oblasť Východoslovenskej roviny. Tento pomerne rozsiahly krajinný celok s rozlohou približne 1800 km² zaberá rovinnú časť Východoslovenskej nížiny, na východe je ohraničený hranicou s Ukrajinou, na juhu s Maďarskom, na západe a severe Východoslovenskou pahorkatinou. Celé územie má rovinný až mierne zvlnený